

Újraolvasva – hatvan-hatvanöt év múltán

[10]. A két koldusdiák

Már elmúltam tizenegy éves, amikor kezdett terjedni a hír, hogy hamarosan elindul egy új, a kisebb jövedelmű emberek (főként a munkások és a parasztok), no meg a diákok számára is elérhető áron forgalomba kerülő könyvsorozat. Mégpedig stílszerűen *Olcsó Könyvtár* címmel. Az általam sűrűn hallgatott Magyar Rádió különböző műsoraiban gyakran beszéltek róla, és a hozzánk járó újságok szintén beszámoltak a kezdeményezésről. (Arról nemigen esett szó, hogy azonos címmel évtizedekkel korábban a Franklin Társulat is kiadott ilyen sorozatot.) Az akkor még gimnazista, de az év szeptemberétől már egyetemista testvérem is többször említette a tervet, elmondta, hogy elsősorban a világ- és magyar irodalom klasszikus alkotásainak közzététele a cél (lehetőleg igen magas példányszámban), a feladat megoldását pedig a kulturális kormányzat, vagyis a központi politikai irányítás az ötvenes évek közepén alighanem legnagyobb, a jelzett művekre profilozott hazai kiadói műhelyre, a Szépirodalmi Könyvkiadóra bízta. Az első kötet (Jókai Mór: *A vigánybáró*) megjelenése után rendszeresen megírta vagy – ha otthon volt – élőszóban jelezte az újabb és újabb, általában hetente napvilágot látó, kis alakú (11x15 centiméteres) füzetek megjelenését. Miután a sorozat darabjai valóban olcsók voltak – terjedelemtől függően három-négy forint –, egyik-másik könyvet én is meg tudtam vásárolni. Szüleimtől olykor-olykor kaptam egy-két forint zsebpénzt, csekély összeget a közeli rokonok név- és születésnapjára köszöntése is „jövendelmzett”, és mivel a falunkban nem árultak fagyaltot, cukorkát is ritkán lehetett venni, apránként megtakarítottam egy kis pénzt, természetesen – mert nagyon szerettem olvasni – könyvekre. Az *Olcsó Könyvtár* nekem tetsző füzeteire már néhány hét alatt összegyűlt a szükséges mennyiség. Így történt ez 1954 késő őszen is, amikor arról értesültem, hogy Mikszáth Kálmán (1847-1910) kisregénye, *A két koldusdiák* elhagyta a sajtót. (Nemrégiben utána néztem: a sorozat huszonegyedik darabja volt.) A bátyám korábban is mesélt a tartalmáról, az iskolai tanórákon szintén dicsérték, ezért mihelyt alkalom nyílt rá, megvásároltam (mindössze három forintért!), és hamarosan – olvasónaplóm tanúsága szerint már 1955 elején – elolvastam. Nem sokkal később a kis kötet a községi népkönyvtár letéti állományába is megérkezett, sőt az igen-igen szerényen ellátott általános iskolai gyűjteménybe is megszerezték. Ebből fakadóan osztály- és iskolatársaim közül számosan megismerhették, és a különleges, mesébe illő történet jó ideig beszédtema volt közöttünk.

A könyvet – a tervezett módon – harmincötezer példányban nyomták (így juthatott el a falunkba is). A kiadónál a felelős szerkesztői teendőket a fiatal lektor, Tóth László (1928-1972) látta el, aki később Kamondy néven vált a magyar irodalom jeles alakjává. Talán neki köszönhető a rövid, igényesen megírt, de keveset mondó utószó is. A kolofonban külön feltüntették: „*szerkesztő: Vajda Gábor*”, ám ő közelebről nem ismert. Elismert, jelentős festő és grafikus volt viszont Szántó Piroska (1913-1998), aki a belső illusztrációkat készítette és a borítólapot tervezte, rajzolta. Minekutána a kuruc időket felelevenítő, először 1886-ban megjelent regény (így szerepelt a címlapon) kicsiny terjedelme miatt nem töltött ki még egy vékony kötetet sem, a végére odaillesztettek két későbbi, tematikájában hozzá kapcsolódó elbeszélést: *A tanácsúr fufangja* (az idősebbik Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvarában játszódik, tényleges főszereplője Teleki Mihály), *Rákóczi Ferenc donációt oszt*. Mikszáth részben a korszokásnak megfelelően, részben a tárgyalt időszakot jellemző stílusjegyként elég sok idegen szót, kifejezést használt, ám a sajtó alá rendező ezeket – nagyon helyesen! – nem változtatta meg, hanem lapalji jegyzetekben világosan megmagyarázta. Ilyenformán a szöveghűség hiánytalanul megmaradt, ugyanakkor az érintett mondatok értelmezése könnyebbé vált.

Több évtized távlatából nagyon nehéz visszaemlékezni arra, hogy gyermekkoromban milyen élményeket szereztem a mű olvasása közben, hiszen ezek – hogy kissé fellengzős kifejezést használjak – az élet viharában jórészt elmosódtak. Akkori naplóbejegyzésem is rendkívül szűkszavú, voltaképpen a főbb szereplők nevének és az igencsak változó helyszínek felsorolására korlátozódik. Valami azért feldereng. Mintha népmesét olvasnék – gondolhattam –, és ezt a sejtést az író hallatlanul könnyed, nemegyszer játékos hangvétele, stílusa is erősítette. Csak itt nem három fiú indult el szerencsét próbálni, hanem kettő, és ezúttal nem a kisebbik, hanem a nagyobbik testvér vált igazi hőssé, a Rákóczi-szabadságharc tisztjévé. Maga a történet, a „sztori” látszólag bonyolult, szerteágazó, viszont valójában bármelyik tízegynéhány éves gyermek számára könnyen áttekinthető, követhető. Egy bodrogközi földesúr agyonvereti az egyik jobbágyát, akinek árván maradt két fiát egy debreceni hentesmester és még inkább annak felesége – mivel saját gyermekeik idejekorán meghaltak – örökbe fogadja, és a kollégiumi kosztos diákokkal együtt felneveli. Veres Pista és Laci – mert nevelőszüleik elhunyt fiaik keresztnevét testálták rájuk – egy ideig a debreceni diákok szokásos életét éli, az erős és roppant ügyes Pista a birkózó versenyt is megnyeri, és beleszeret az egyik professzor lányába, aki a díjat, a hímezett kardkötőt pironkodva átadta neki. A hentesmester csődje azonban földönfutóvá teszi őket. Vándorlás közben találkoznak a jó tündérrel – egy haldokló öregasszony képében –, tőle nemcsak jó tanácsot, hanem egy-egy kutyát (mint a táltosok: jelképesen az egyik fekete, a másik fehér szőrű) kapnak örökségül. Mielőtt elbúcsúznának egymástól, találkoznak egy rejtélyes emberrel (akiről hamarosan kiderül, bár Mikszáth jó ideig nem árulja el, hogy a szerveződő kuruc felkelés hazai vezetője, Bercsényi Miklós). Aztán, akár csak a mesékben, egy keresztútnál elválnak egymástól, ki erre, ki arra megy. A szerző a vándorlásaik, sorsuk folyamát két szálon futtatja – amelyek a végén magától értetődően találkoznak, egybefonódnak.

A fiatalabbik legény, Laci az erdélyi utat választotta. A fejedelemség akkori székhelyén, Gyulafehérváron, a leégett városnegyedben a kutyája rábukkan egy pénzzel, kinccsel telt üstre (erről meg az derül ki később, hogy Rákóczi Ferenc Bécsből kimentett, a szabadságharc finanszírozására szánt vagyona, és amiről azt hiszik, hogy Laci bátyja dézsmálta

meg). Úgy érzi, itt a lehetőség, hogy teljesüljön régi álma (álmuk), kardot köthessen. (Az akkori jogrend szerint ugyanis jobbágyok nem viselhették ezt az oldalfegyvert.) Bejut a fejedelmi udvarba, és a könnyelmű Apafi Mihály megajándékozta egy – birtok nélküli – nemeslevéllel. Hogy ezt megerősítse a Habsburg-királyal, Pestre utazik, ott ő is rátalál szerelmére, a pesti polgármester lányára.

Az idősebbik fiú, Pista az általa is hőn vágyott nemesség megszerzésének másfajta, igazabb módját kísérte meg. Csatlakozott a kurucokhoz, majd Rákóczi hadseregének bravúrt bravúrra halmozó hadnagya lett. (Ekkor sodorta mellé a háború vihara, azaz Mikszáth írói fantáziája közkatonaként öccsét.) Amikor vélt igaza tudatában az egyébként is szenvedélyes és hirtelen haragú Bercsényi megvádolja az imént említett gyulafehérvári kincs eltulajdonításával és a vezérlő fejedelmet a szigorú büntetésre biztatja, Pista elmenekül (vele tart öccse is), és átáll a labancokhoz. Az osztrák seregben is vitézül harcol, de elfogják. Mivel nem tudja bizonyítani a vád képtelenségét, elítélik, de az utolsó pillanatban – megint csak mesei fordulattal – megmenekül. Hiszen testvére – akit addig senki sem kérdezett – ismeri az igazságot, és egykori nevelőapjuk, az ősz kuruc is melléjük áll. A bölcs és emberséges Rákóczi megkegyelmez, és a két hú testvér – megint csak mint a népmesékben – feleségül veheti a két szeretett lányt is, és az apjukat meggyilkoltató, bűntudatot érző, Rákóczi pártján álló földesúr meg nekik adja birtokait. A két jobbágyfiúból, a két koldusdiákból így lett a história (vagyis a mese) végére két nemes, gazdag és boldog ember. Hogy aztán tényleg boldogan éltek, élhettek-e, arról már Mikszáth nem írt. Mi, gyermekolvasók azonban elmélkedhettünk, ábrándozhattunk, beszélgethettünk róla.

Éppen hatvan esztendő (bocsánat, valamivel több) telt el azóta, hogy először kezembe vehettem ezt a kisregényt. A nagy elbeszélő írásművészete ismét lenyűgözött. Mintha apai mostohanagyapám és a tőlem évtizedekkel idősebb keresztapám csodás, legendás történetei elevenedtek volna fel. Most azonban nem elsősorban a népmesei motívumok, a rokonszenves vagy ellenszenves figurák vonzottak vagy taszítottak, inkább a mű történelmi hitelességére figyeltem. Úgy vélem, teljes mértékben elfogadható az *Olcso Könyvtár* sorozatában megjelent utószó és az irodalomtörténeti elemzések azon megállapítása, hogy Mikszáth Kálmán történet szemlélete *A két koldusdiák* születésének idején még az akkor uralkodó Jókai-féle irodalmi romantika hatását tükrözi. Vagy egy másik megfogalmazás szerint (bár ez csak némileg helytálló) a kisregény az idill-típusú elbeszélések csoportjába sorolható. Az író ekkor még kevésbé foglalkoztatta az epikai hitel problémája, nemigen törődött az anakronizmusokkal. Mindazonáltal már itt is feltűnik az a szándéka, hogy a múlt hétköznapijait híven szemléltesse (például a jobbágyok keserves helyzetének, a haldokló öregasszony környezetének ábrázolásakor); mély beleérzéssel jelenítette meg a kisembereket (legjobb példa a debreceni hentes jószívű felesége); valamint igyekezett mellőzni a híres személyiségek patetikus ábrázolását (igen rossz véleménnyel volt a felelőtlen, mulatozó Apafi fejedelemről, még rosszabbal a mellékelt novellában a gonosz lelkű Teleki Mihályról). E téren kivételt képezett II. Rákóczi Ferenc, aki iránt pozitívan elfogult.

Bényei Miklós

